

**Ельжбета КЛОСІНЬСКА,
Галина ТАРАС,
Сильвестр САДОВСЬКИЙ**

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ДОБИ БРОНЗИ ТА РАНЬОГО ЗАЛІЗА В 2000–2007 РОКАХ У СЕРЕДНІЙ ЧАСТИНІ СХІДНОЇ ПОЛЬЩІ

В 2000–2007 роках Інститут археології університету Марії Кюрі-Скłodовської в Любліні проводив систематичні археологічні дослідження, які одночасно були і рятівними роботами, реалізуючи конкретне завдання, пов'язане із проблематикою доби бронзи та початку доби заліза. Дослідження зосереджувалися на теренах теперішнього Люблінського воєводства, зокрема на Західно-Волинській височині, а також Свентокшицького (Сандомирська височина) та Підкарпатського (Західне Розточчя та Сандомирська низовина). Окрім того, введено в науковий обіг та опрацьовано численні знахідки, які походять з випадкових відкриттів.

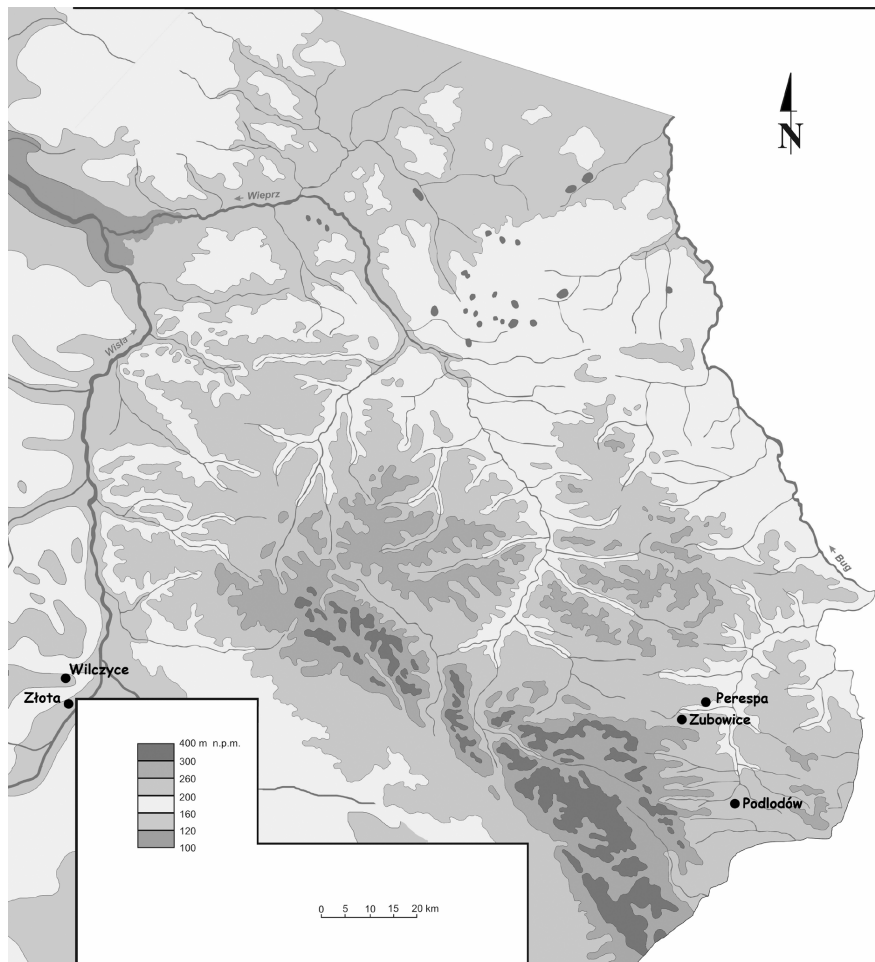

Рис. 1. Пам'ятки межановіцької культури досліджені у 2000–2007 рр. Графічне опрацювання С. Садовського

Fig. 1. Monuments of Mezhanovitska culture, explored in 2000–2007. Graphic performance made by S. Sadowski

На раніше досліджених пам'ятках відкрито нові поховальні об'єкти населення межановіцької культури (рис. 1) у Вільчицях, поселення № 90 [Florek, Zakościelna, 2005a] і в Золотій, поселення № 6 в сandomирському повіті [Florek, Zakościelna, 2005b, 2006], де серед досліджених об'єктів виявлено унікальні, багаті на поховальний інвентар захоронення (понад 1700 елементів), які типологічно подібні більше до "східного" поховального звичаю.

Відкриття нових поховань населення межановіцької культури зафіксовано на поселеннях, наприклад, в Підльодові Томашівського повіту – поселення № 2 [Bagińska, Niedźwiedz, Taras, 2003] та в Зубовіцах Замойського повіту – поселення № 1 Aw [Sadowski, 2006]. Окрім того, рештки самих поселень з доби ранньої бронзи виявлено, наприклад, в Переспі – поселення № 54, а також в Підльодові – поселення № 2 в Томашівському повіті.

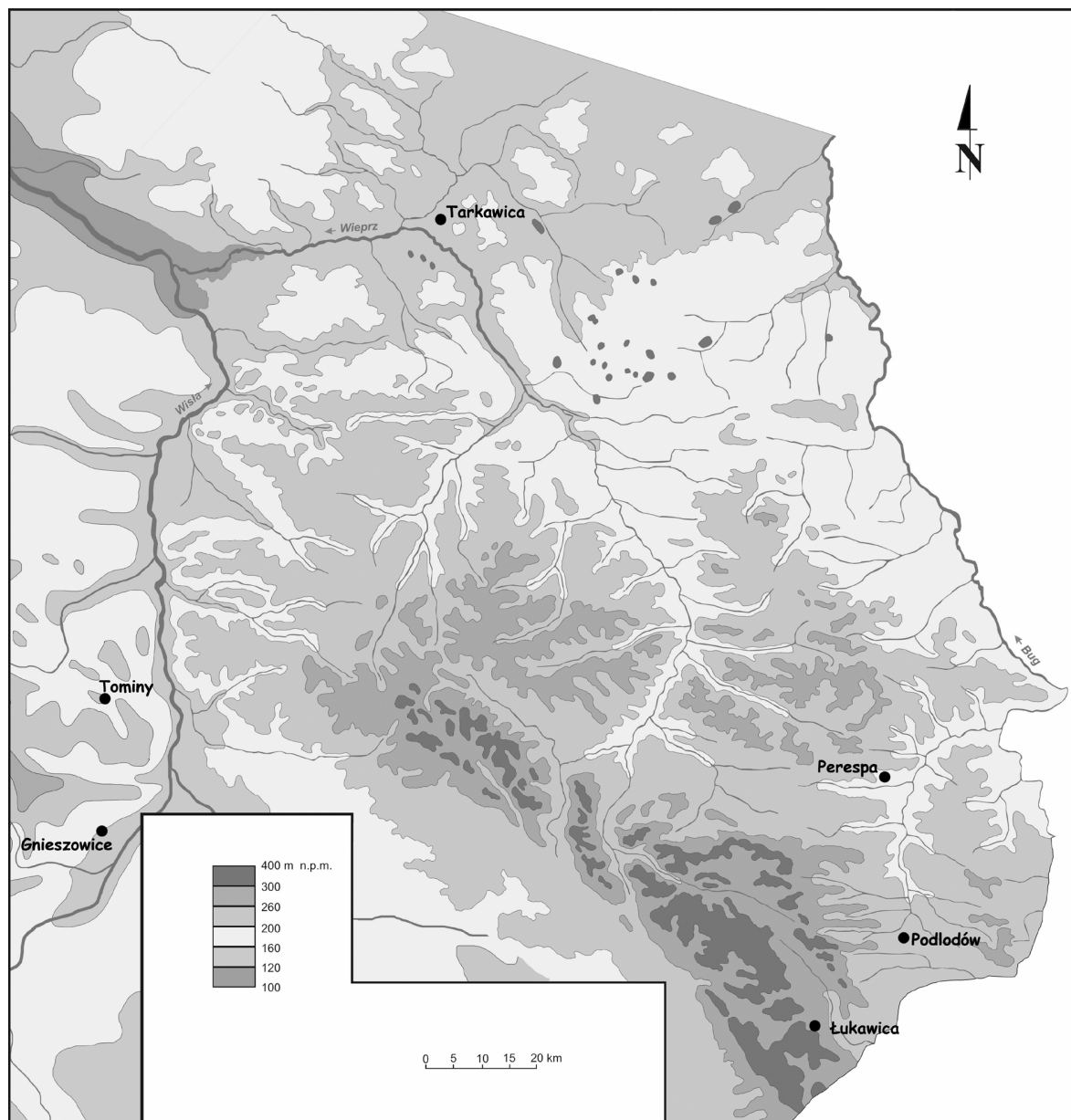

Рис. 2. Пам'ятки тшинецької та лужицької культур, досліджені у 2000–2007 рр. Графічне опрацювання С. Садовського

Fig. 2. Monuments of Tshynetska and Luzhytska cultures, explored in 2000–2007. Graphic performance made by S. Sadowski

Останніми роками археологічні дослідження зосередженні здебільш на пам'ятках, що датуються молодшою фазою доби бронзи та початком ранньозалізної доби – поселеннях тщинецької та лужицької культур (рис. 2). З уваги власне на ці періоди проведено дослідження в Томашівському повіті – в Підльодові, поселення № 2 [Bagińska, Banasiewicz, Taras, 1997, 1998; Bagińska, Banasiewicz, Niedźwiedz, Taras, 2000; Bagińska, Niedźwiedz, Taras, 2002, 2003; Bagińska, Taras, 2005; 2006] та в Переспі, поселення № 54 [Kłosińska, Piotrowski, 2005; Kłosińska, 2006]. На обох поселеннях виявлено культурні шари тщинецької культури, а в Переспі до того ж могильник лужицької. Рятівні роботи проводились в Гнішовіцах Сандомирського повіту – поселення № 57, де випадково відкрито цікаві поховання тщинецької культури. Окрім того на інших поселеннях виявлено шари з матеріалами однієї або обох цих культур, зокрема в Лукавіцах Любачівського повіту – поселення № 22 [Piotrowski, 2004], в Томінах Опатівського повіту – поселення № 6 [Zakościelna, Szeliga, 2007], в Тарковіцах Любачівського повіту – поселення № 5 [Kłosińska, Juściński, 2005]. З огляду на регіон досліджень та характер відкриття, найбільшу увагу в статті присвячено дослідженням в Зубовіцах, Гнішовіцах, Підльодові та Переспі.

Поселення № 1 в Зубовіцах Замоїського повіту знаходиться на південно-західній околиці Грубешівської низовини. Розташоване в межах невисокого піщаного підвищення в розлогій долині р. Синьохи, лівої притоки Гучви. З півночі та півдня підвищення оточене луками, які кілька десятиліть тому були заболоченими. Археологічні роботи на поселенні проводились в 2004–2005 роках. Було досліджено близько 0,03 га території та виявлено датований археологічний матеріал, починаючи від неоліту і закінчуючи ранньоримським часом. Окрім того, зафіксовано кілька поховальних об'єктів з ранньої та, можливо, пізньої фаз доби бронзи (рис. 3).

Поховання № 1 (об. 7) представлене одним захороненням у видовженій ямі, орієнтованій по лінії схід-захід. На глибині 0,80 м знайдено погано збережені рештки людського кістяка – кістки ніг, зігнутих в колінах та зуби. Померлий лежав в скорченій позиції на правому боці, голова на захід-південний захід. Разом зі скупченням зубів, у місці, де спочатку знаходився череп, виявлено дві мідні прикраси, скручені з бляхи та дроту¹, та два відщепи з волинського кременю. Відщепи могли знаходитись спочатку в губах (?) померлого. Біля кісток ніг знайдено також серцеподібний наконечник із смугастої сировини.

Цікава ситуація зафіксована у південно-східній частині дослідженої поверхні поселення. Там в межах великої ями (об. 14), найімовірніше житла, яке відноситься до неоліту, (в його заповненні, між іншим, знайдено фрагменти орнаментованої трипільської кераміки), виявлено 5 поховань з ранньобронзової доби. Це є фактом підтвердження повторного використання для поховальних цілей об'єкта, який спочатку був пов'язаний з господарською діяльністю.

Захоронення знаходились на різних глибинах від 0,3 м до 0,9 м відносно сучасної поверхні території. Померлі поховані в скорченій позі на боці, із різною орієнтацією голови по відношенню до сторін світу. Можна припустити, що скелети лежали по колу. Найближче до поверхні знаходився скелет, який виявлено в піщано-глинистому підгумусованому шарі. Особи, поховані нижче, покладені прямо на шарі вапнякового мергелю. Поряд із похованнями виявлено лише поодинокі знахідки різного призначення. Не простежено жодних контурів поховальних ям, тому потрібно виключити існування тут окремих поховань, а прийняти натомість факт поступового заповнення могильної ями черговими останками померлих. Зафіксовано також частково не анатомічне розташування кісток, яке, ймовірно, викликано кількома незалежними від себе причинами. По-перше, щонайменше в одному похованні у померлого відтято стопи (ритуальний звичай). По-друге, через неглибоке захоронення решток, порушення у викладі кісток могло бути пов'язано із діяльністю тварин в час існування поселення і могильника та набагато пізніше (дикі звірі, собаки, кроти та ін.). І нарешті,

¹ Враховуючи збереження металу, визначено виріб з дроту – сережка у формі вербового листка [Sadowski, 2007, s. 82].

неглибоке захоронення решток в землі, яка багата на органіку, пришвидшило процес гниття та розкладу самих кісток.

Одне із поховань в заповненні житлової споруди (об. 16/пох. 4) зафіксовано в її піщано-глиняному підніжжі, на глибині 0,3 м. Кістки цього скелету збереглися слабо. Померлий лежав у ледь скорченій позі, на правому боці, головою на північ. Руки, зігнуті в ліктях, знаходилися біля обличчя. Інше поховання (об. 21/пох. 5) виявлено на глибині 0,4–0,5 м.

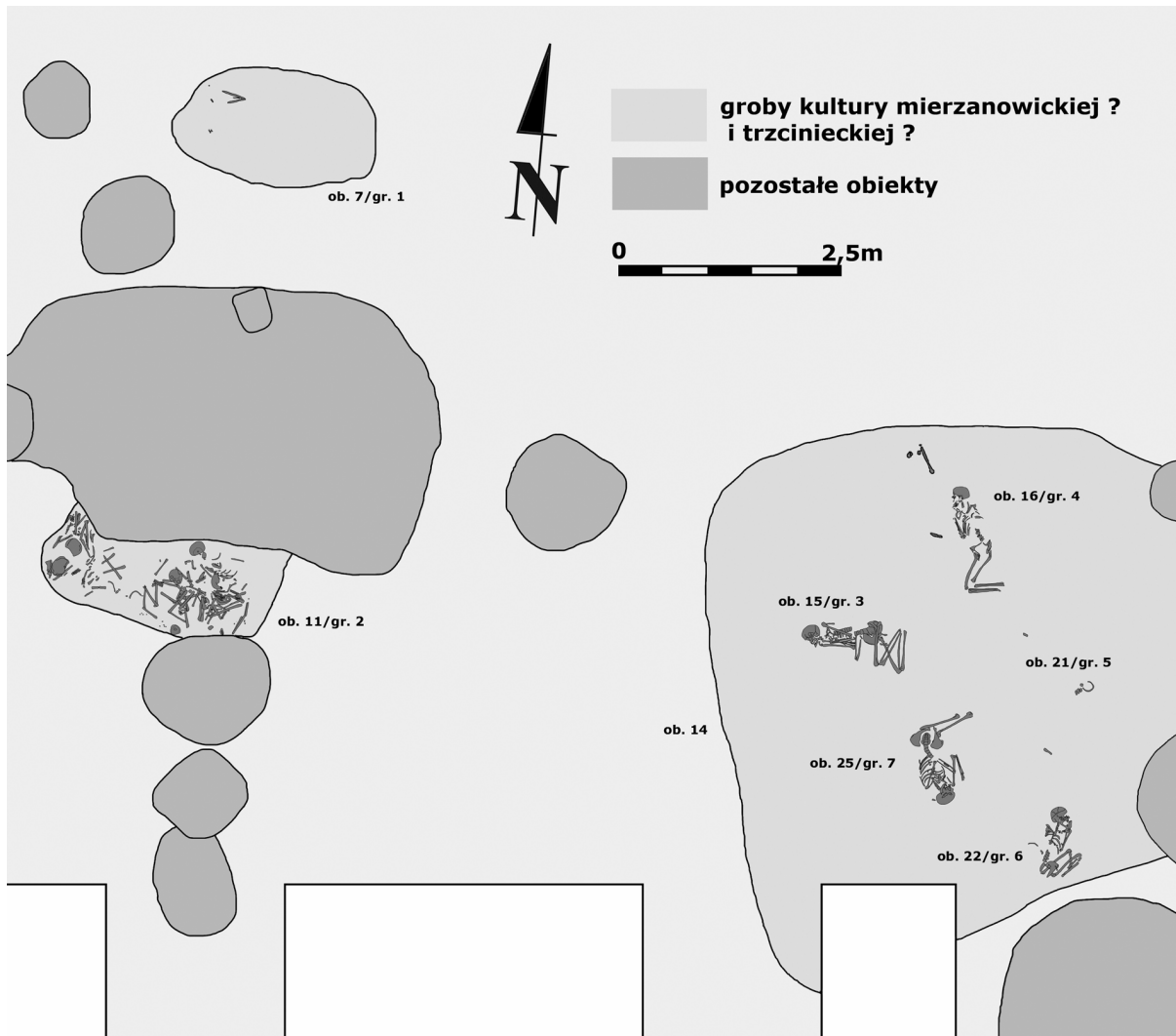

Рис. 3. Zubowice, пам'ятка 1. План цвинтаря. Рисунок та графічне опрацювання С. Садовського
Fig. 3. Zubowice, monument 1. Plan of cemetery. Figure and graphic performance made by S. Sadowski

Воно фрагментарне – знайдено лише уламки черепа та деякі частини скелета – тому неможливо відновити початкове положення тіла померлого. Не виявлено поряд і знахідок, які би супроводжували поховання. Наступне захоронення померлого здійснено (об. 22/пох. 6) в дуже скорченій позі (ймовірно, був зв'язаний), на лівому боці головою на північ. Мав дуже зігнуті лікті, руки покладені під обличчя, без кісток стоп, що були спеціально відтяті (ритуальний звичай). Біля черепа знайдено скребок-ніж, виготовлений з волинського кременю. Поховання знаходилося в перемішаному глинисто-мергелево-піщаному шарі житла. Два останні найглибше поховані скелети зафіксовано на глибині 0,8–0,9 м, безпосередньо на шарі вапняного мергелю. Померлі знаходились на правому боці, перший (об. 15/пох. 3) – головою на захід, другий (об. 25/пох. 7) – на південь. Руки зігнуті в ліктях в напрямку обличчя. В обох скелетів відсутні кістки рук та стоп (пох. 3) або цілої гомілки (пох. 7; можливо, до цього

скелету належить кістка гомілки, яка знаходилась поблизу захоронення в правій вертикальній позиції). На обох черепах виявлено сліди від окису міді (рештки від мідних прикрас). Окрім того, біля одного черепа (пох. 7) знаходилась перепалена крем'яна сокирка.

Поховання № 1 пов'язане, ймовірно, із ранньою епохою бронзи – з межановіцькою культурою. Натомість, суперечливим, щодо культурно-хронологічної приналежності є збірне поховання в об'єкті № 14. Нечисленні предмети, що представляють поховальний інвентар, не мають достатніх ознак для датування. Положення та орієнтація скелетів не виключає зв'язку з межановіцькою культурою, проте групові поховання не є для неї характерні; хоча є випадки повторного використання об'єктів на поселеннях [Wróbel 1985; Baczyńska 1994, s. 31]. Натомість, збірні поховання померлих є притаманними для населення тщинецької культури, матеріал якої також виявлено на поселенні.

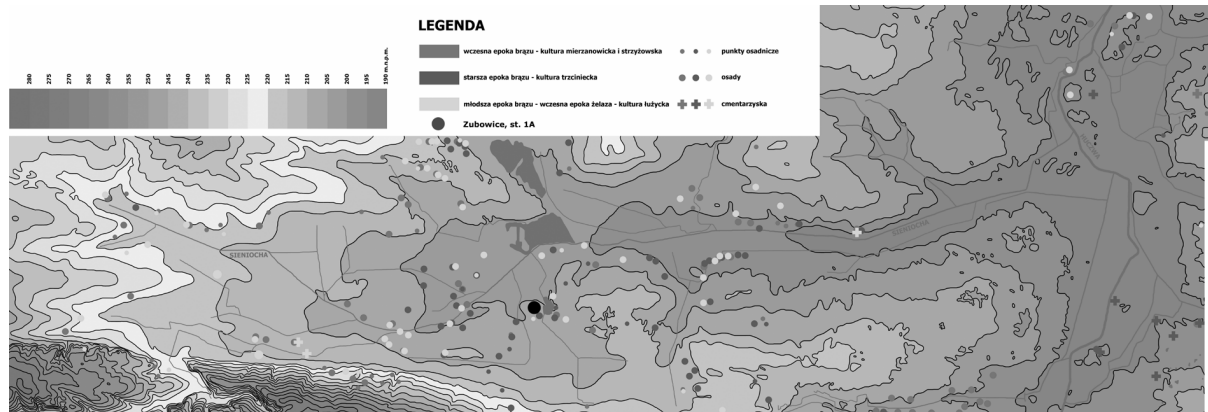

Рис. 4. Поселення доби бронзи та раннього заліза басейну р. Синьоха. Графічне опрацювання С. Садовського

Fig. 4. Monument of Bronze Age and Early Iron Age of Sianocha basin area. Graphic performance made by S. Sadowski

Ще більше питань виникло під час дослідження другого збірного поховання (об. 11/пох. 2), яке частково знищене вкопами пізніших об'єктів (№ 1 та 10) римського часу (середній період). В заповненні широкої поховальної ями виявлено щонайменше 9 скелетів, які розташовувалися двома групами. Початкове положення померлих незрозуміле, хоча здається, що вони були орієнтовані головами на північний захід.

В заповненні ями виявлено поодинокі фрагменти кераміки, які дуже важко детальніше класифікувати, проте вони походять з посудин, які за технологією виготовлення відносяться до ранньої епохи бронзи. Однак ці матеріали не є поховальним інвентарем, а лише випадковим знахідками, культурно-хронологічну приналежність яких однозначно визначити не вдалося. На підставі загальної ситуації заселення пам'ятки, стратиграфічного співставлення поховань з об'єктами римського часу, які визначаються як *terminus ante quem*, та поховального обряду, можна датувати їх епохою неоліту або бронзи, але напевно подібніше ці поховання відносяться до тщинецької культури.

На сьогоднішній день дослідження в Зубовіцах лише на початковій фазі. Поселення інтенсивно заселялося з епохи бронзи, особливо в середній частині долини р. Синьохи, тому в майбутньому є велика надія на позитивне розв'язання суперечливих питань, які пов'язані зі згаданими вище об'єктами (рис. 4).

В Гнішовіце в 2000 р. відкрито могильник тщинецької культури, який знаходиться на східній окраїні Сандомирської височини. Надмірна цікавість спонукала відкривача до аматорських вишукувань, що значно пошкодили самі об'єкти. Роботи розпізнавчо-рятувні на поселенні № 57 розпочато весною 2003 р. Ці дослідження дозволили зафіксувати *in situ* фрагменти двох збірних поховань, окреслити їх початкові конструкції і характер, виявити незначну кількість фрагментів кераміки, кістки та дерев'яні рештки поховальних конструкцій.

Поховання знаходилися на стрімкому схилі долини Копжив'янки на її лівій (північній) стороні. Вони відносяться до "поховальних хат". Сконструйовані в нішах, що повністю або

частково заглиблені, можливо, мали зовнішній передпокій, який знаходився в лесовому схилі підвищення.

Об'єкт № 1 дуже знищений, (повністю знищена південна частина) сконструйований в основному з дерева (фото 6, рис. 5). Його розміри: довжина, ймовірно, близько 4,5 м; ширина приблизно 2 м; висота щонайменше 1–1,2 м.

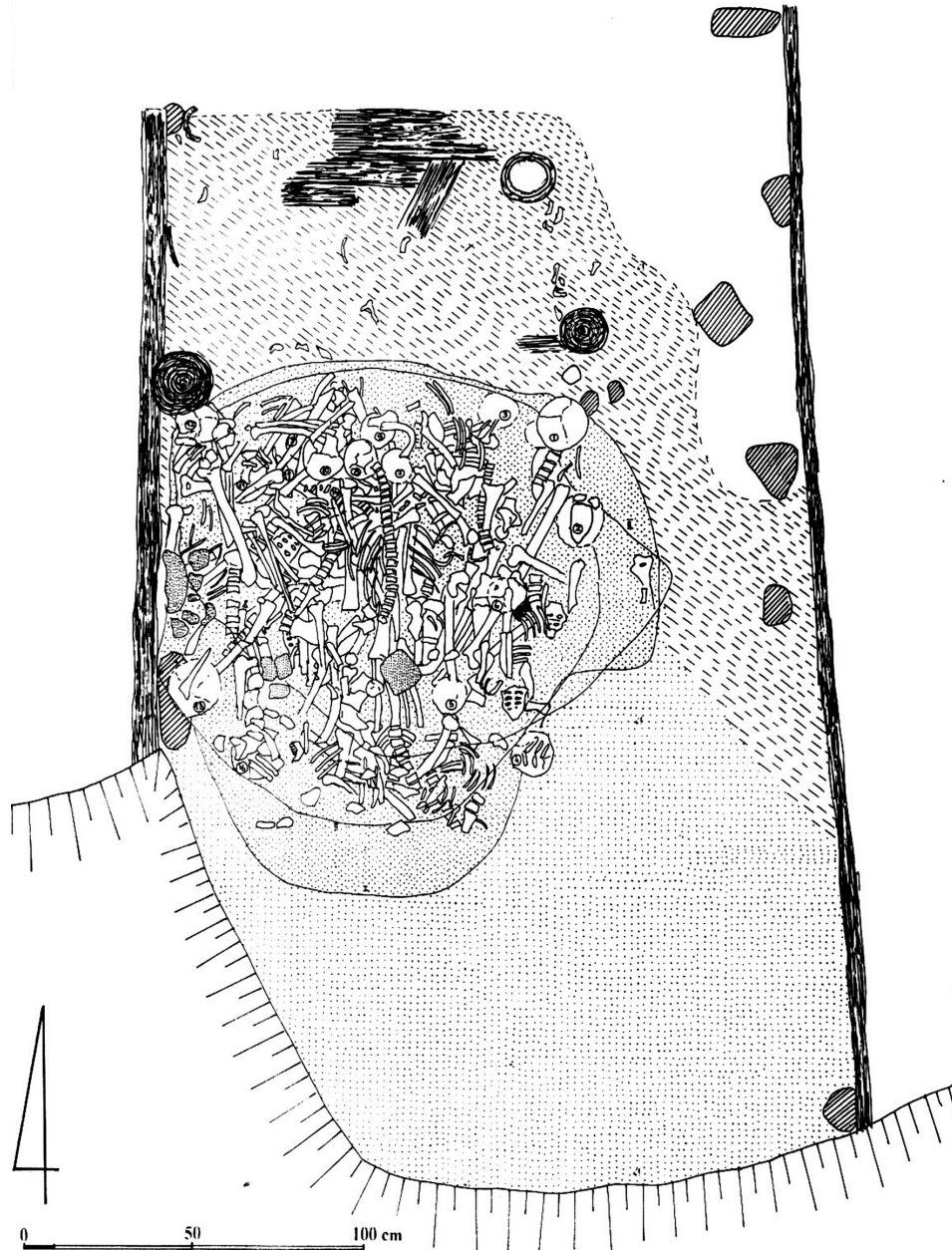

Рис. 5. Гнішовіце, поселення 57. Об'єкт 1 (рисунки Г. Тарас; графічне опрацювання М. Фльорек)

Fig. 5. Gnishovitse, settlement 57. Object 1 (figures made by G. Taras; graphic performance by M. Fl'orek)

Стіни зведено із половинок колод та дранок, укріплених стовпами та місцями підпертих камінням. Північна, верхня стіна захоронення представлена природною лесовою скелею. Дерев'яною була також підлога – дошки покладено вздовж осі північ-південь. Біля північної верхньої стіни виявлено щось подібне на полицю, шириною 0,5 м, яка підноситься над дошками підлоги на 0,35–0,4 м. Ця полиця була викладена з дерева, проте тут дошки були тонші та орієнтувались по осі схід-захід. Померлих поховано в неглибокій ямі (довжиною

близько 2,2–2,3 м, шириною близько 1,5 м), в розрізі коритоподібній. У відношенні до виступу підлоги, вона мала глибину близько 0,5 м і була старанно викладена плоскими глиняними цеглинами.

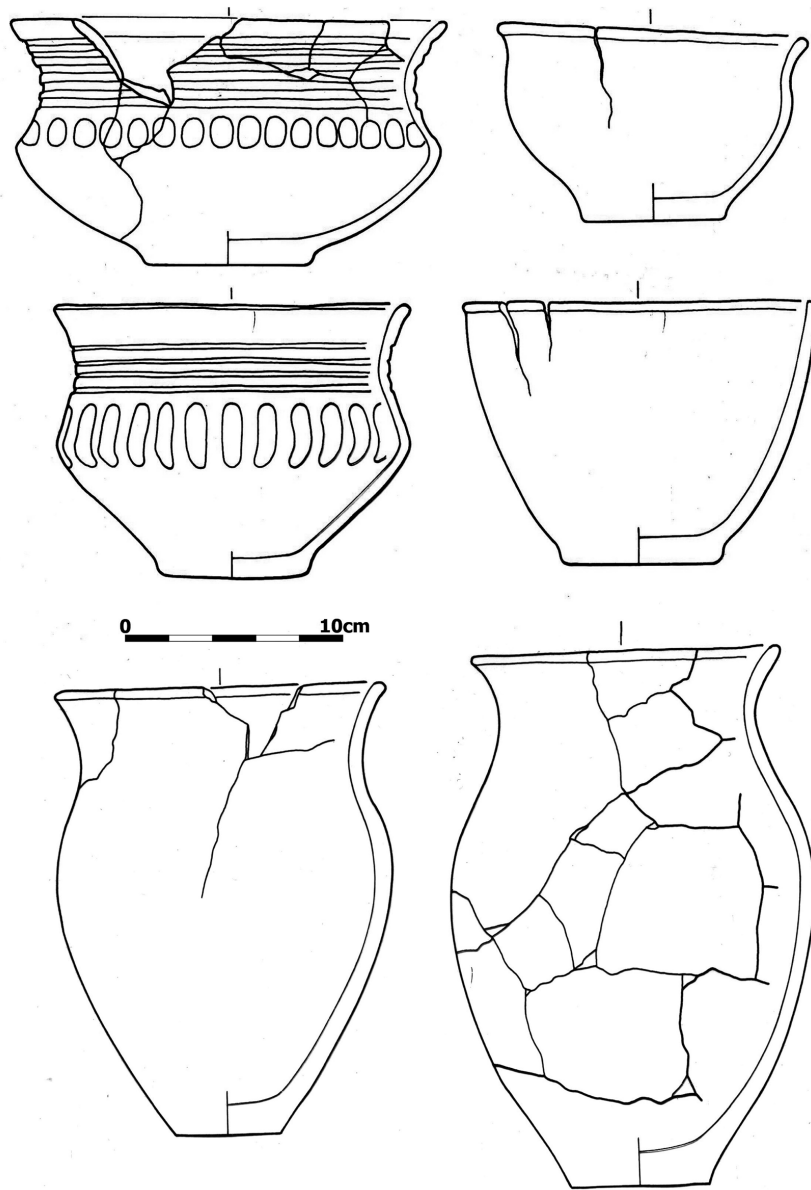

Рис. 6. Гнішовіце, поселення 57. Кераміка з об'єкта 1 (рисунок та графічне опрацювання М. Фльорека)

Fig. 6. Gnishovitse, settlement 57. Ceramic from object 1 (figures and graphic performance made by M. Fl'orek)

В її межах пошарово захоронено понад 30 осіб². Кістки знищені та дуже крихкі (частково перепалені та “спресовані”). На перший погляд складається враження хаотичного розташування померлих. Однак після детальних досліджень було простежено певний порядок – навпротилежаці з головами на південь або на північ – в скорченій та випростаній позах (?). Під кістками, на дні заглиблення, виявлено кілька мушель річкових молюсків. Людські рештки

² Антропологічні аналізи матеріалів з поселення виконали док. габ. Ванда Козак-Зихман з UMCS в Любліні та Агнешка Тжаска.

засипані шматками обмазки, перемішаної з лесом. Таке ж заповнення характерне і для всього поховання.

Друге поховання, дещо менше, виявилося, повністю знищеним; його розміри – реконструйована довжина близько 4 м, ширина невідома, збережена висота близько 0,90 м. Конструкція стін викладена з масивних каменів сухою кладкою. Підлога у похованні була дерев'яною, на якій знаходилося щонайменше троє померлих у випростаній (?) позиції. Фрагменти частково обпалених скелетів виявлено в північній, не пошкодженій частині поховання.

Захоронення супроводжував поховальний інвентар. В похованні №1 виявлено щонайменше 27 посудин (рис. 6), на жаль, більшість його виявлено випадковою людиною, тому їх чітка локалізація невідома. Проте можна припустити, що посуд знаходився в південній та південно-східній стороні – ближче до входу в поховання. Біля східної стіни поховальної ями, під кістками виявлено маленький кубок з канелюрами на тулубі (рис. 7). Великий S-подібної форми горщик стояв на підлозі біля північної стіни поховальної ями. Там також зафіксовано нечисленні фрагменти інших посудин. Більшість керамічних форм, які походять з цього поховання, належать неорнаментованим горщикам S-подібної форми, також мискам та згаданому кубку. Окрім того, біля північної стіни поховальної ями було ще зафіксовано рештки предметів органічного походження, найправдоподібніше – це фрагменти посудин з кори дерева (?).

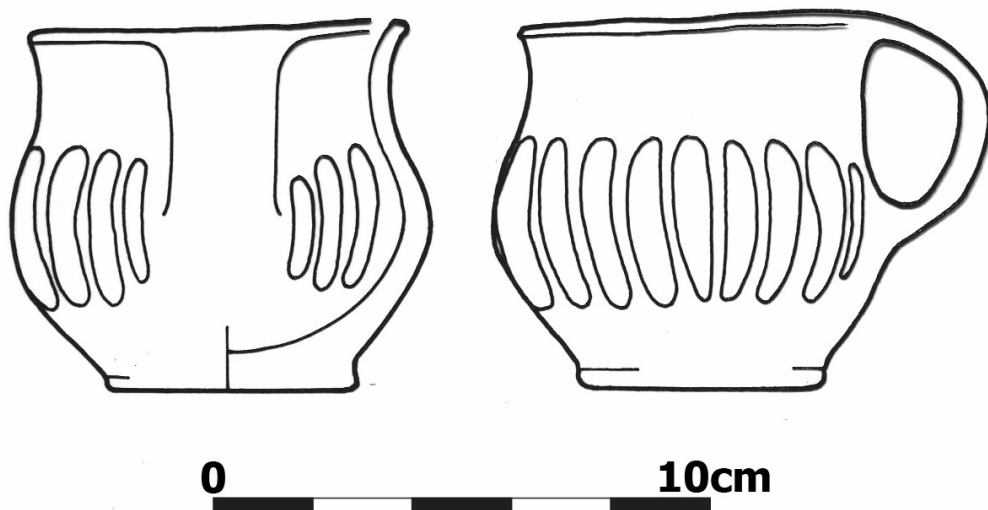

Рис. 7. Гнішовіце, поселення 57. Об'єкт 1 – кубок з поховальної ями (рисунки та графічне опрацювання М. Фльорека)

Fig. 7. Gnishovitse, settlement 57. Object 1 – 1 – goblet from grave (figures and graphic performance made by M. Fl'orek)

В південній частині поховання №2 виявлено тільки один невеликий біконічний горщик з маленькими вертикально проколотими вушками та кілька дрібних фрагментів кераміки.

Обидві поховальні споруди після захоронення померлих спалено, що характерно для тогочасних релігійних звичаїв. Згоріли дерев'яні конструкції. Випалено до помаранчевого кольору лес під підлогою, в перекритті та в північній верхній стіні. Опісля перекриття було завалено.

Характер об'єктів, поховальний обряд, а також рухомий матеріал, представлений для населення тщинецької культури набором посуду, є типовими і датуються її пізньою фазою. Форми посудин, їх морфологічні і орнаментальні елементи (присутність "обточених" форм) знаходять аналогії на синхронних могильниках і поселеннях Сандомирської височини та на

Люблінщині, таких, як: Двікози [М. Ścibior, J. Ścibior, 1990], Злота [J. Ścibior, 1993], Дахажув [Florek, Taras, 2003], Казімежув [Wróbel, 1991, рис. 17–18], Груберів-Подгуже [Banasiewicz, Buszewicz, Koman, Panasiewicz, 1992; Niedźwiedź, Panasiewicz, 1994; Taras, 1998, рис. 8–9], Підльодув, Тептюків [Niedźwiedź, Taras, 1997; 1998] та на інших поселеннях.

На початку травня 2004 р. на поселенні в Гнішовіце проведено дослідження, метою яких було виявлення нових поховальних об'єктів за допомогою низки шурфуваль. Ці дослідження дали позитивний результат, оскільки локалізовано третє поховання.

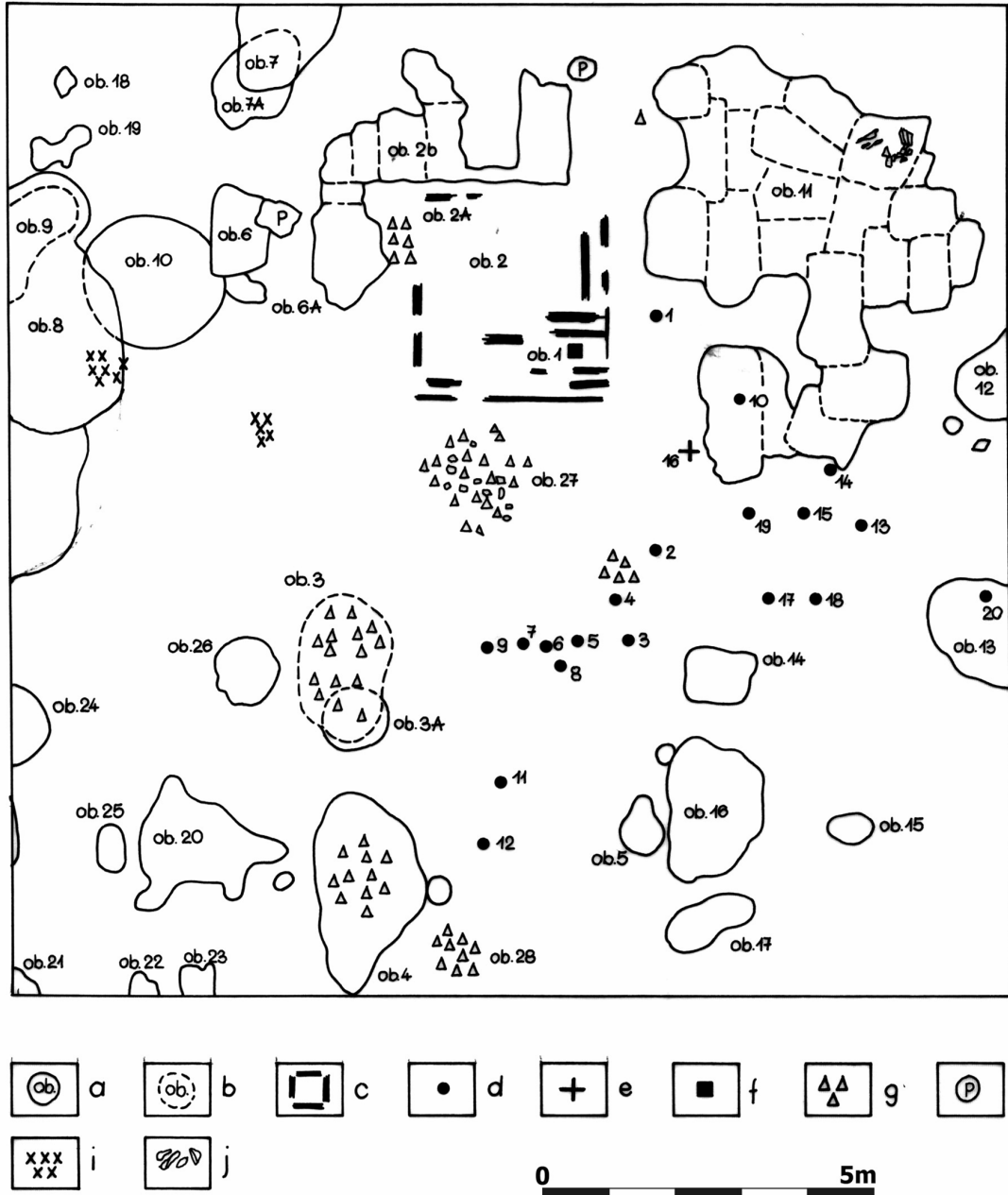

Рис. 8. Переспа, поселення 54. Локалізація об'єктів. Умовні позначення: а – об'єкт з чіткими контурами, б – об'єкт з нечіткими контурами, в – дерев'яний будинок, г – кремаційне урнове поховання, д – кремаційне ямне поховання, е – скарб срібних монет, ж – кераміка, з – вимазка, і – тваринні кістки, к – скелет корови (рисунки Е. Клосінської; графічне опрацювання Т. Демідзяка)

Fig. 8 Perespa, settlement 54. Localization of objects (figures made by E. Klosins'ka, graphic performance by T. Demidziak)

Відкриття в Гнішовіце ще раз підтвердило існування складних поховальних обрядів в західній частині основної зони тщицецької культури. Однак ця складність – в сучасному баченні дослідників – стосується лише “другого плану” поховальних об’єктів. Як приклад, можна привести також низку універсальних поховальних “норм” серед самих поховальних ритуалів, таких як, зовнішні видимі конструкції об’єктів (кургани та інші добре видні рештки поховальних комплексів), присутність “будинків померлих”; провідна роль вогню серед усіх ритуалів (кремація, частіше біритуалізм; спалення цілих конструкцій після поховань та інші захоронення) або принцип комплексних поховань (переважно).

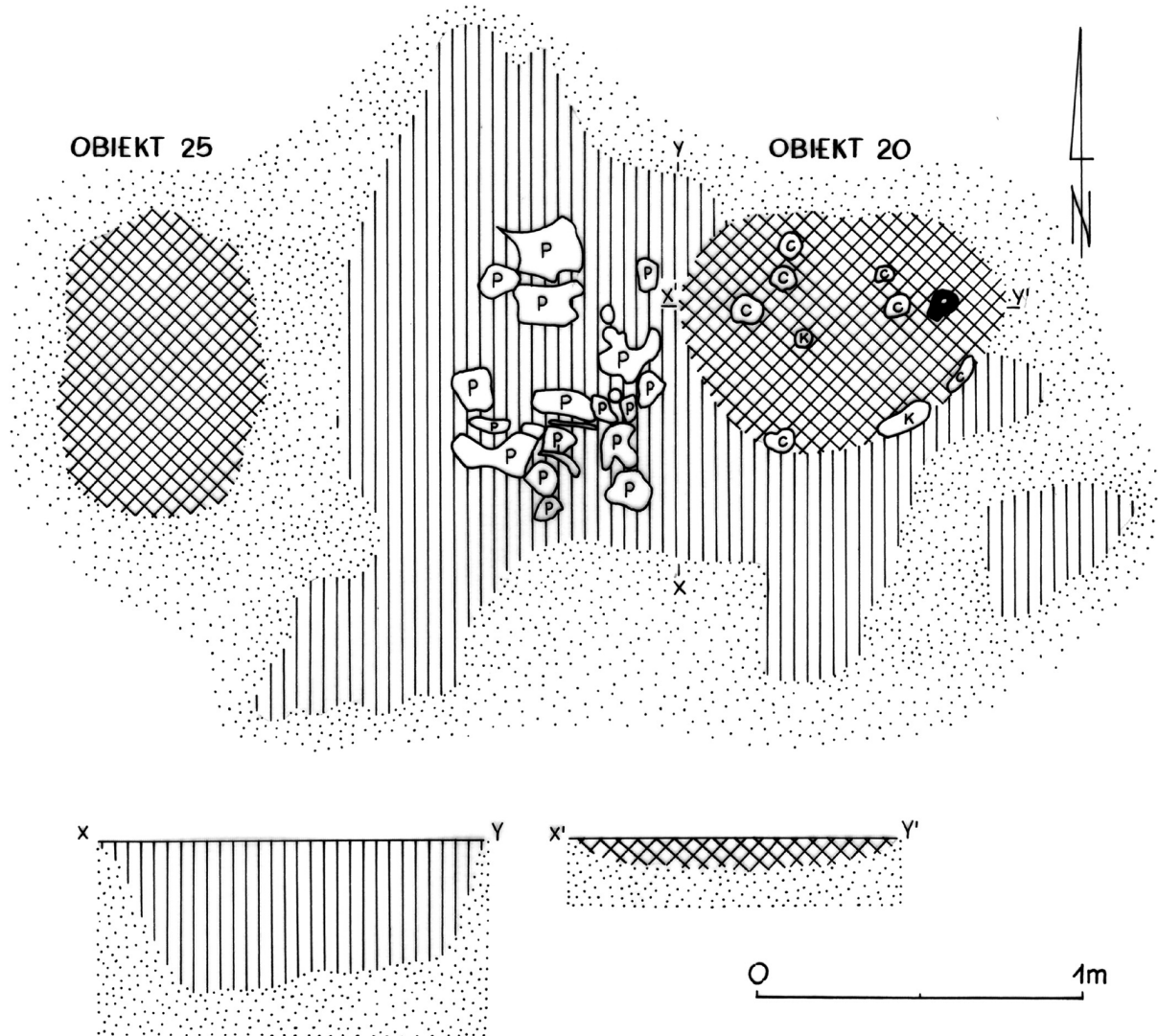

Рис. 9. Переспа, поселення 54. Об'єкт 20 (рисунки Е. Клосінської; графічне опрацювання Т. Демідзяка)
Fig. 9. Perespa, settlement 54. Object 20 (figures made by E. Klosins'ka, graphic performance by T. Demidziak)

Поселення № 2 в Підльодові знаходиться у верхів'ях Гучви на південній околиці Сокальської гряди. Розташоване воно на високому краю та схилі долини і займає поверхню близько 2 га. Дослідження проводилися з перервами протягом 1993–2004 років, спочатку за допомогою музею в Томашові, а потім спільними роботами Регіонального Осередку Досліджень і Документації в Любліні та Інституту Археології UMCS (від 1996 р.). Досліджено близько 0,11 га поверхні, відкрито понад 100 об’єктів та зафіксовано багатий культурний шар, який датується від неоліту до римського часу. До поселення тщицецької культури відноситься

80 об'єктів, серед них 2 (?), можливо, житлові, однак велика частина мала різноманітне господарське призначення. Це ями для зберігання, майстерні для обробки рогу, вогнища та унікальні вапняні печі [Taras, 2003; 2004, s. 210, 213]. Досліджені об'єкти дали багату серію керамічних матеріалів, кістяних, крем'яних та кам'яних знарядь. Значна кількість кістяного матеріалу, ймовірно, пов'язана з вирощуванням тварин на території селища (велика і дрібна рогата худоба, свині, коні, собаки та різні види диких тварин³).

Можемо також стверджувати, що на поселенні виготовляли різноманітну продукцію, пов'язану з вапнярством, виробництвом дьогтю, ткацтвом, гончарством, виготовленням предметів з кістки, рогу та кременю. Тщинецьке поселення мало два етапи. Раніший, короткотерміновий, пов'язаний з класичною фазою. Пізніший – етап пізньотщинецький – представлений великою кількістю (всією ?) об'єктів та багатим культурним шаром.

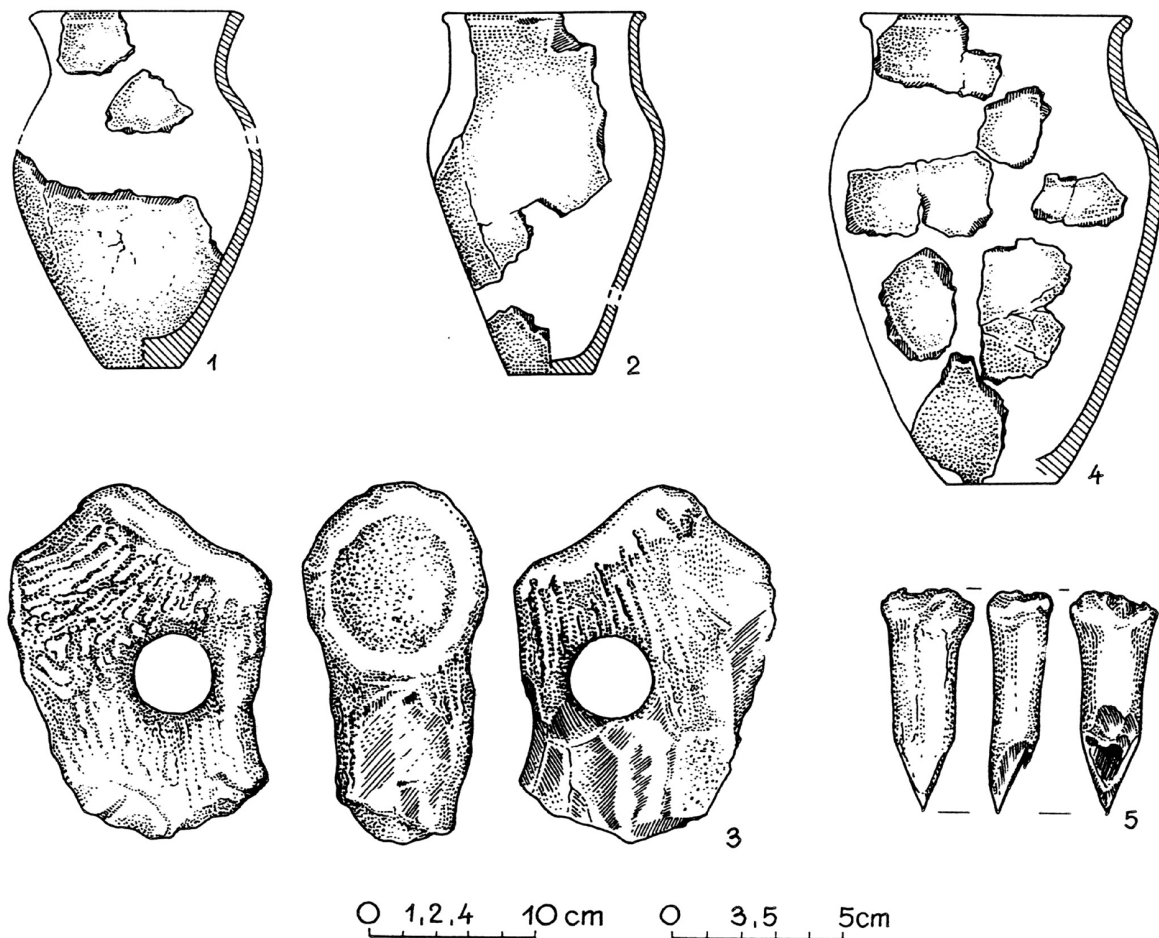

Рис. 10. Переспа, поселення 54. Матеріали з об'єкта 20 (рисунки Е. Клосінської; графічне опрацювання Т. Демідзяка)

Fig. 10. Perespa, settlement 54. Materials from object 20 (figures made by E. Klosins'ka, graphic performance by T. Demidziak)

Багатошарове поселення № 54 в Переспі знаходиться в долині річки Синьохи на Грубешівській низовині. Заселення території пам'ятки фіксують, починаючи з епохи каменю і аж до новожитнього часу (рис. 8). В епоху бронзи недовго функціонувало поселення культури шнурової кераміки, потім пам'ятку заселяли спільноти тщинецької культури, пізніше тут

³ Аналізи остеологічного матеріалу виконали магістр Мажена Маковецька та проф. док. габ. Даніель Маковецький з Університету М. Коперника в Торуні.

існував могильник лужицької культури [Kłosińska, Piotrowski, 2005]. Тщинецьке поселення представлене кількома господарськими ямами, призначеними для зберігання, де виявлено не лише землеробські продукти, але й спеціально приготовлені порції глини для виготовлення горщиків, а також рештками самих господарських споруд – внутрішніми пивницями. В одному з таких об'єктів (об. 20 – рис. 9), окрім кераміки, виявлено кістяні предмети, наприклад, шило та рогову сокирку (рис. 10).

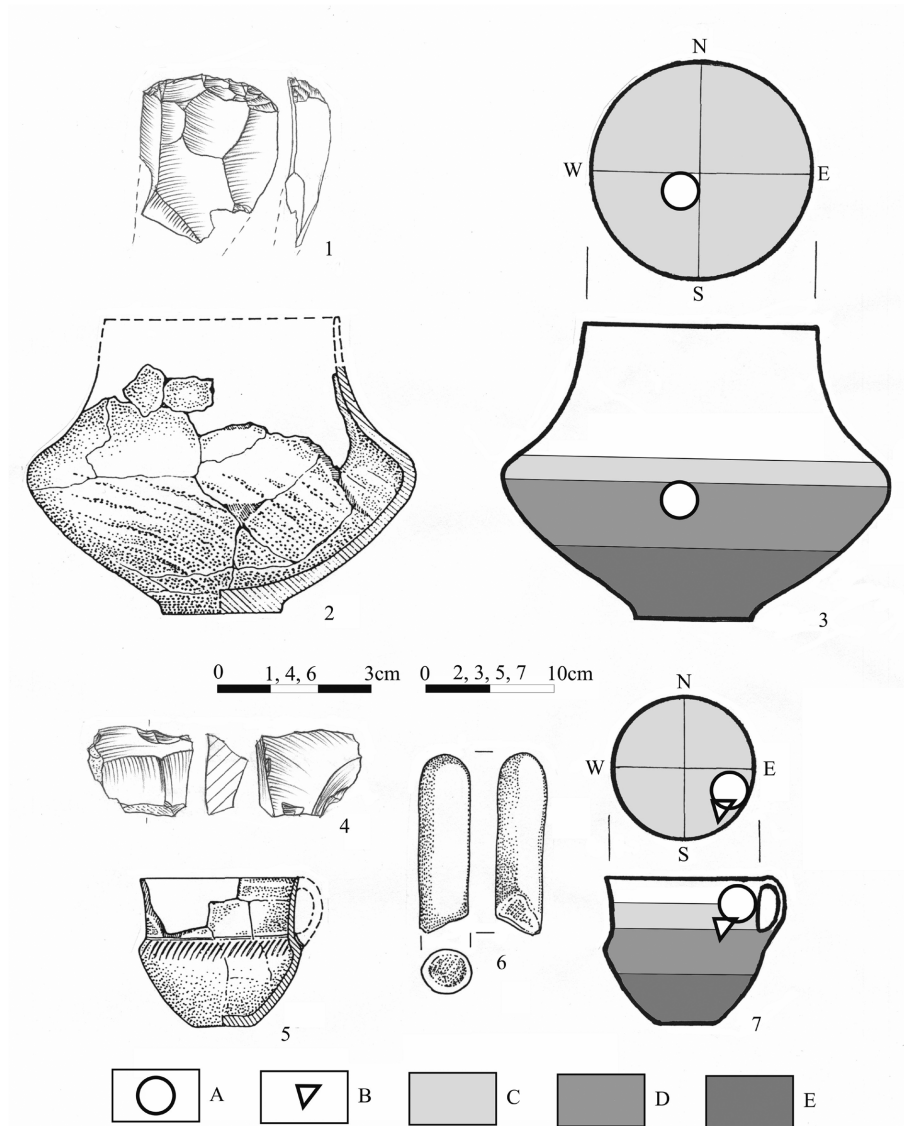

Рис. 11. Переспа, поселення 54. Локалізація кремня (1, 4) та белемнітів (6) в кремаційних урнових похованнях № 2 (2, 3) та № 6 (5, 7). Умовні позначення: а – кремень, б – белемніт, в – шар кісток з переважанням уламків черепа, г – шар кісток з фрагментами верхніх кінцівок, плечових кісток, зубів та хребта, д – шар кісток з переважанням уламків тазових кісток та кісток нижніх кінцівок (рисунки Є. Лібери (1, 4) та Е. Клошінської (2, 3, 5–7); графічне опрацювання Т. Демідзяка)

Fig. 11. Perespa, settlement 54. Localization of flint (1, 4) and belemnites (6) in cremation urn burials № 2 (2, 3) and № 6 (5, 7) (figures made by E. Libera (1, 4) and E. Kłosińska (2, 3, 5–7); graphic performance by T. Demidziak)

В іншій глибокій пивниці (об. 10) знайдено горщики, фрагменти жорен, різноманітні кам'яні та крем'яні знаряддя. На долівці виявлено також великий горщик, (об. 27), який можливо спочатку знаходився під якимось накриттям.

Поселення в Переспі, як і поселення в Підльодові, репрезентує основні матеріали з різних фаз існування населення тщинецької культури на Люблінщині.

Знищений могильник в Переспі нараховує 23 поховання, серед них одне ямне (№ 16), в якому знайдено фрагмент ливарної втулки [Kłosińska, 2006]. Мається на увазі знищення могильника внаслідок пізнішого заселення в римський час та в раннє середньовіччя. Можна стверджувати, що могильник початково був значно більший і нараховував близько 100 поховань. У всіх похованнях зафіксовано анатомічне розташування кісток. Спостерігається співвідношення розміру поховальних урн з рештками кремації із віком та розмірами самих померлих – чим молодший померлий, тим менша посудина. В кількох урнах біля черепа виявлено кремінь та белемніти, так звані “каміння від удару блискавки” (рис. 11). Стратиграфія на могильнику також є дуже цікавою. Так, на поверхні заповнення об'єкта тщинецької культури (об. 13) зафіксовано поховання лужицької дитини (пох. 20). Могильник функціонував протягом IV–V періодів доби бронзи, ймовірно, на початку ранньозалізної доби (НВ-1-НС). Керамічний матеріал є типовий для регіону і знаходить аналогії не лише серед сепулькральних пам'яток Східної Люблінщини, наприклад, в Комаровій Осаді [Kuśnierz, 1988], Грудку [Niedźwiedź, 1999, 2000], Топорніці [Misiewicz, 1985] і Вепжі [Dziedziak, 2003] [Niedźwiedź, 2001; Kłosińska, 2005], але й ширше в східній зоні лужицької культури. Винятковість результатів в Переспі полягає в тому, що на Люблінщині вдалося точно зафіксувати правила розміщення в урнах кісток, дрібного кременю та белемнітів (біля кісток черепа), співвідношення величини горщиків до віку та розмірів померлих, орієнтацію поховань щодо сторін світу і розташування урн таким чином, аби померлі були повернуті головою (кістки черепа) в напрямку до сонця – на схід, південний схід і південний захід [Kłosińska, в друку]. Усі ці дії підтверджують панування солярно-вогняної символіки, яка є дуже характерна для релігії в колі культур полів поховальних урн.

ЛІТЕРАТУРА

Baczyńska B.

- 1994 Cmentarzysko kultury mierzanowickiej w Szarpii, woj. Kieleckie // Studium obrządku pogrzebowego. – Kraków, 1994.

Bagińska J., Banasiewicz E., Niedźwiedź J., Taras H.

- 2000 Badania na wielokulturowym stanowisku 2 w Podludowie, pow. Tomaszów Lubelski // Archeologia Polski Środkowowschodniej. – 5. – S. 75–79.

Bagińska J., Banasiewicz E., Taras H.

- 1997 Wielokulturowe stanowisko 2 w Podludowie, woj. Zamojskie // Archeologia Polski Środkowowschodniej. – 2. – S. 60–65.
1998 Wyniki badań wykopaliskowych w Podludowie, stan. 2, woj. zamojskie, w 1997 roku // Archeologia Polski Środkowowschodniej – 3. – S. 118–123.

Bagińska J., Niedźwiedź J., Taras H.

- 2003 Wyniki badań wykopaliskowych w Podludowie, stan. 2, w 2000 roku // Archeologia Polski Środkowowschodniej. – 6. – S. 60–76.

Bagińska J., Taras H.

- 2005 Wyniki badań wykopaliskowych w Podludowie, stan. 2, pow. Tomaszów Lubelski, w 2002 r. // Archeologia Polski Środkowowschodniej. – 7. – S. 61–65.
2006 Wyniki badań wykopaliskowych w Podludowie, pow. tomaszowski, stanowisko 2, w latach 2003–2004 // Archeologia Polski Środkowowschodniej. – 8. – S. 57–62.

Banasiewicz E., Buszewicz J., Koman W., Panasiewicz W.

- 1992 Badania ratownicze w Hrubieszowie-Podgórzu, na stan. 5. W: Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1992 roku // red. E. Banasiewicz, J. Buszewicz. – Zamość. – S. 44–49.

Dziedziak S.

- 2003 Cmentarzysko kultury łużyckiej w Wieprzu, pow. Zamość, woj. Lubelskie // Archeologia Polski Środkowowschodniej. – 6. – S. 222–243.

Florek M., Taras H.

- 2003 Dacharzów. Cmentarzysko kultury trzcinieckiej. – Lublin.

Florek M., Zakościelna A.

- 2005a Cmentarzysko ze schyłku neolitu i początków epoki brązu w Wilczycach, pow. Sandomierz // Archeologia Polski Środkowowschodniej. – 7. – S. 42–54.
- 2005b “Na żabę” – niezwykle pochówek z początków epoki brązu ze Złotej k. Sandomierza // Z Otchłani Wieków. – 60 (1–4). – S. 65–70.
- 2006 Wyniki badań ratowniczych na stanowisku 6 w Złotej, pow. sandomierski, w latach 2002–2004 // Archeologia Polski Środkowowschodniej. – 8. – S. 41–56.

Kłosińska E.

- 2005 Na południowo-wschodnich rubieżach popielnicowego świata-sytuacja kulturowa i osadnicza w młodszej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza w dorzeczu Huczwy i górnego Bugu // Problemy kultury wysockiej / red. S. Czopek. – Rzeszów. – S. 161–192.
- 2006 Sprawozdanie z badań na cmentarzysku ludności kultury łużyckiej w Perespie, pow. tomaszowski, w sezonach 2003–2004 // Archeologia Polski Środkowowschodniej. – 8. – S. 63–69.
Przyczynek do badań nad występowaniem przedmiotów krzemiennych w grobach ludności kultury łużyckiej na Lubelszczyźnie. W druku

Kłosińska E., Juściński M.

- 2005 Wstępne wyniki badań archeologicznych w Tarkawicy, stan. 5, pow. Lubartów, w latach 2001–2002 // Archeologia Polski Środkowowschodniej. – 7. – S. 102–110.

Kłosińska E., Piotrowski M.

- 2005 Wstępne wyniki badań wykopaliskowych na wielokulturowym stanowisku 54 w Perespie, gm. Tyszowce, w sezonach 2003–2004 // Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. – 26. – S. 385–408.

Niedźwiedź J., Panasiewicz W.

- 1994 Wyniki nadzorów archeologicznych na osadzie wielokulturowej w Hrubieszowie-Podgórzu stan. 5 // Sprawozdania z badań archeologicznych w województwie zamojskim w 1993 roku / red. A. Urbański. – Zamość. – S. 52–58.

Kuśnierz J.

- 1988 Cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej w Komarowie, stan. 9 // Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1988 roku. – Zamość. – S. 18–20.

Misiewicz W.

- 1985 Cmentarzysko kultury łużyckiej w Topornicy, woj. zamojskie. Badania Muzeum Okręgowego w Lublinie z roku 1957 // Studia i Materiały Lubelskie. – 10. – S. 7–32.

Niedźwiedź J.

- 1999 Badania ratownicze na cmentarzysku kultury łużyckiej w Gródku nad Bugiem, stan. 1B, pow. Hrubieszów, w 1998 roku // Archeologia Polski Środkowowschodniej. – 4. – S. 107–112.
- 2000 Badania ratownicze na cmentarzysku kultury łużyckiej w Gródku nad Bugiem, stan. 1B, pow. Hrubieszów // Archeologia Polski Środkowowschodniej. – 5. – S. 58–61.
- 2001 Materiały do badań nad kulturą łużycką w południowo-wschodniej Lubelszczyźnie // Maszynopis przechowywany w archiwum Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Lublinie. – Zamość.

Niedźwiedź J., Taras H.

- 1997 Wyniki badań wykopaliskowych na osadzie wielokulturowej w Teptiukowie, stan. 6, woj. zamojskie w 1996 r. // Archeologia Polski Środkowowschodniej. – 2. – S. 66–72.
- 1998 Wyniki badań wykopaliskowych na osadzie wielokulturowej w Teptiukowie, stan. 6, woj. zamojskie w 1997 roku. Archeologia Polski Środkowowschodniej. – 3. – S. 151–158.

Piotrowski M.

- 2004 Wybrane zabytki archeologiczne pochodzące z wielokulturowego stanowiska 22 w Łukawicy, w powiecie lubaczowskim // Rocznik Przemyski. – 40/2. – S. 127–140.

Sadowski S.

- 2006 Rozpoznawcze badania wykopaliskowe na wielokulturowym stanowisku nr 1 w Zubowicach, pow. Zamojski // Archeologia Polski Środkowowschodniej. – 8. – S. 77–84.

Ścibior J. M.

- 1993 Grób szkieletowy z III okresu epoki brązu odkryty w Złotej k. Sandomierza // Sprawozdania Archeologiczne. – T. 45. – S. 149–153.

Ścibior J. M., Ścibior J.

- 1990 Obiekt schyłkowej (łódzkiej) fazy kultury trzcinieckiej w Dwikozach, woj. Tarnobrzeg // Sprawozdania Archeologiczne. – T. 41. – S. 95–124.

Taras H.

- 1998 The Bases for the Taxonomy of the Trzciniec culture in the southern part of the area between the Vistula and Bug rivers // The Trzciniec area of the early Bronze Age civilization: 1950–1200 BC / ed. A. Koško. – Poznań. – Baltic-Pontic Studies 6. – S. 32–47.
- 2003 Piece wapiennicze sprzed ponad 3000 lat. // Archeologia Lubelszczyzny. Z Otchłani Wieków. – 48/1–4. – S. 48–51.
- 2004 Stan badań osad kultury trzcinieckiej w południowo-wschodniej Lubelszczyźnie // Przez pradzieje i wczesne średniowiecze. Księga Jubileuszowa na siedemdziesiąte piąte urodziny docenta doktora Jana Gurby / red. J. Libera, A. Zakościelna. – Lublin. – S. 203–219.

Wróbel H.

- 1985 Grób ludności kultury mierzanowickiej z Sandomierza-Krukowa // Sprawozdania Archeologiczne. – 37. – S. 73–80.
- 1991 Badania nad osadnictwem kultury trzcinieckiej // Schyłek neolitu i wczesna epoka brązu w Polsce środkowowschodniej / red. J. Gurba. – Lublin. – S. 209–252. Lubelskie Materiały Archeologiczne 6.

Zakościelna A., Szeliga M.

- 2007 Dokumentacja naukowa przedinwestycyjnych badań ratowniczych na stan. 6 w Tominach, gm. Ożarów // Maszynopis przechowywany w Instytucie Archeologii UMCS w Lublinie.

***Elżbeta KŁOSIŃSKA,
Galyna TARAS,
Sylvester SADOVS'KYI***

RESEARCHES OF MONUMENTS OF BRONZE AND EARLY IRON AGES IN 2000–2007 IN CENTRAL PART OF EASTERN POLAND

Results of archaeological explorations of territory of Lublinske, Podkarpatske and Sventokshyts'ke regions in 2000–2007 are presented at the article. General data obtained during the excavations of burials from Bronze and Early Iron Ages are shown. Comparisons with simultaneous complexes from adjacent territories are made to find out their chronological position and ethnic belonging.